

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра етнології та краєзнавства

КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

навчально-методичний комплекс

Укладач к.і.н., доцент Громова Наталія Олександрівна

Київ-2021

Громова Наталія Олександрівна.

Навчально-методичний комплекс «Культура національних меншин України»: програма курсу, завдання для самостійної роботи та рекомендована література / Н.О. Громова. Київ, 2021.

Рецензент – доктор політ. наук, професор Горбань Т.Ю.

Рекомендовано на засіданні кафедри етнології та краєзнавства
протокол № 6 від 13 грудня 2021 р.

Рекомендовано Навчально-методичною комісією історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол № 13 від 22 грудня 2021 р.

Затверджено Вченою радою історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
протокол № 7 від 23 грудня 2021 р.

© КНУ ім. Т.Шевченка, 2021 рік

© Історичний факультет, 2021 рік

© Громова Н.О., 2021

ЗМІСТ

Передмова. Мета і завдання навчальної дисципліни.....	4
Організація оцінювання.....	6
Програма навчальної дисципліни.....	10
Структура навчальної дисципліни.....	15
Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять.....	16
Плани семінарських занять.....	18
Методика самостійної роботи з навчальної дисципліни.....	27
Завдання для самостійної роботи.....	29
Питання на іспит.....	31
Термінологічний словник.....	33
Національний склад населення України.....	35
Рекомендовані джерела та література.....	37

ПЕРЕДМОВА

МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Культура національних меншин України» є складовою освітньо-професійної програми «Етнологія» щодо підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр». Викладається на 1 курсі (1 семестр) в обсязі 100 год. (4 кредити ECTS), зокрема: лекцій – 24 год., семінарських занять – 16 год., самостійна робота – 60 год. У курсі передбачено два змістових модулі.

Дисципліна «Культура національних меншин України» безпосередньо пов'язана з нормативними курсами “Історія України”, “Українська етнологія”, “Історичне краєзнавство”, направлена на формування у студентів уявлення про специфіку історії та культури національних меншин України. З огляду на це, **мета дисципліни** – формування знань у студентів про історію появи і розвитку представників національних меншин в Україні, особливості їх духовної та матеріальної культури, історичну долю.

Завдання курсу – сформуванати у студентів узагальнюючу систему знань про історію та культуру національних меншин в Україні. У результаті вивчення дисципліни студенти повинні **засвоїти** методику аналітичної науково-дослідної роботи; **знати**:

- термінологічно-понятійний апарат з історії та культури національних меншин України;
- чисельність найбільших національних меншин України згідно даних переписів населення України 1989 та 2001 років;
- історію появи та розвитку найчисленніших національних меншин, які складають більше 0,1% населення України;
- характер етнокультурних процесів, що відбувалися в Україні з представниками іноетнічних спільнот;
- специфіку духовної та матеріальної культури національних меншин України;

- основні нормативні документи, на яких базується державна політика України в сфері підтримки культурних, освітніх та політичних прав представників національних меншин.

Вміти:

- опитувати представників національних меншин у ході польових етнографічних експедицій;
- показати на карті України місця компактного розселення національних меншин;
- простежити трансформацію в сфері етнічної культури національних меншин;
- аналізувати взаємовідносини титульного етносу України та представників національних меншин;
- з'ясувати причини, умови, простежувати хід, визначити головні рушійні сили в окремих подіях історії національних меншин України.

Здобуті знання в майбутньому можна застосовувати в освітньо-виховному процесі та в експертно-аналітичній діяльності.

Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1.1	Знати термінологічно-понятійний апарат національних меншин України.	лекція	контрольна робота 1 (тест)	4%
1.2	Знати основні періоди історії національних меншин України.	лекція	контрольна робота 2 (тест)	4%
1.3	Знати характер етнокультурних процесів, що відбувалися в Україні з представниками іноетнічних спільнот.	лекція	контрольна робота 1 (тест)	7%
1.4	Знати державну політику України стосовно національних меншин.	лекція	контрольна робота 2 (тест)	7%
2.1	Вміти характеризувати (визначати характерні риси) культурний розвиток	семінар	усне опитування	8%

	народів, що проживають на території України.			
2.2	Вміти визначати й оцінювати наслідки окремих подій в історії національних меншин України.	семінар	усне опитування	8%
2.3	Вміти визначати вплив національних меншин України на історію та культуру держав, звідки вони родом.	семінар	усне опитування	7%
2.4	Вміти розуміти сутність і характер етнокультурних процесів, які відбувалися в Україні.	семінар	усне опитування	7%
2.5	Вміти провести порівняльний аналіз явищ та подій з історії та культури національних меншин України.	лекція	реферат	4%
2.6	Вміти застосовувати набуті знання для вивчення традиційної культури національних меншин України шляхом опитування респондентів в ході полевих етнографічних експедицій.	лекція	реферат	4%
2.7	Вміти встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в окремих подіях історії національних меншин України.	лекція	іспит	20%
2.8	Вміти з'ясувати причини, умови, простежити хід, визначити головні рушійні сили в окремих подіях історії національних меншин України.	лекція	іспит	20%

Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання (необов'язково для вибіркових дисциплін, які не входять до блоків спеціалізації)

Результати навчання дисципліни (код)	1.1	1.2.	1.3.	1.4.	2.1	2.2	2.3.	2.4.	2.5	2.6	2.7.	2.8.
Програмні результати навчання (назва)												
1. Аналізувати теоретичні та методологічні проблеми сучасної історичної науки, критично оцінювати стан проблеми та результати останніх досліджень.	+	+			+			+				+
13. Знати та розуміти методологію проведення етнологічних досліджень та організації етнографічних експедицій.										+		
15. Вміти адаптувати результати наукових досліджень під час організації науково-дослідної роботи етнологів по збиранню та опрацюванню етнографічного матеріалу.								+	+	+		

ОРГАНІЗАЦІЯ ОЦІНЮВАННЯ

СЕМЕСТРОВЕ ОЦІНЮВАННЯ

Контроль знань студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Загальну кількість балів студента формують семестрові бали, отримані з усіх тем двох змістових модулів (бали, отримані під час роботи на семінарських заняттях, за модульні контрольні роботи; бали, отримані за самостійну роботу (за підготовку рефератів); а також, бали, отримані під час складання екзамену.

Зміст курсу поділений на 2 змістових модулі. Кожний змістовий модуль включає в себе лекції, семінарські заняття, самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу відповідної частини курсу. У змістовий модуль 1 (ЗМ1) входять теми 1-10, у змістовий модуль 2 (ЗМ2) – теми 11-17.

Оцінка успішності знань студентів здійснюється в двох формах: семестрове оцінювання (усне опитування, контрольні роботи, реферати) і підсумкове оцінювання (екзамен).

Загальна сума балів – 100 балів (із них, семестрове оцінювання – максимум 60 балів; підсумкове оцінювання (екзамен) – максимум 40 балів).

<i>Змістовий модуль 1</i> Історія та культура найчисленніших національних меншин України			<i>Змістовий модуль 2</i> Історія та культура малочисленних національних меншин України			Екзамен
31 заліковий бал (максимум)			29 залікових балів (максимум)			40 балів (максимум)
<i>Семінари</i>	<i>Самостійна робота (реферат)</i>	<i>Модульний контроль</i>	<i>Семінари</i>	<i>Самостійна робота (реферат)</i>	<i>Модульний контроль</i>	
10 (максимум)	10 (максимум)	10 (максимум)	10 (максимум)	10 (максимум)	10 (максимум)	

Упродовж семестру оцінюється робота студента під час кожного семінарського заняття (доповідь, доповнення, участь у дискусії, виконання практичних завдань). Під час семінарського заняття студент має можливість отримати від 0 до 4 балів. Критеріями оцінювання роботи студента під час семінарського заняття є:

- повнота розкриття питання, логіка викладення 1 бал;
- опис явищ, наведення належних прикладів 1 бал;

- використання основної і додаткової літератури 1 бал;
- аналітичні міркування, вміння робити висновки 1 бал.

Предметом **самостійної роботи студентів** є опрацювання як окремих тем, так і деяких розділів тем програми курсу. Перевірка рівня засвоєння матеріалу самостійно опрацьованих тем чи окремих розділів здійснюється шляхом оцінювання рефератів, під час модульних контрольних робіт.

Реферати студент подає викладачеві на останній лекції кожного змістового модулю, зокрема Реферат 1 (перша декада жовтня) і Реферат 2 (друга декада листопада). Критеріями оцінки реферату є:

- глибоке розкриття проблеми, відображена власна позиція 10-9 балів;
- тема розкрита повно, але наявні пені фактологічні неточності 8-7 балів;
- тема розкрита фрагментарно 6-4 бали
- реферат суто компілятивного рівня 3-2 бали;
- розкритий лише окремий аспект 1 бал.

Теми рефератів з кожного змістового модулю викладач пропонує студентам на першому занятті відповідного модулю: ЗМ1 – початок вересня, ЗМ2 – кінець жовтня.

Після завершення відповідно Змістового модулю 1 і Змістового модулю 2 проводяться модульні контрольні роботи, зокрема Контрольна робота 1 (остання декада жовтня) і Контрольна робота 2 (остання декада листопада).

Участь студентів в контрольних заходах обов'язкова. Студент, який не виконав вимоги по самостійній роботі, не допускається до складання МК, і даний модуль йому не зараховується.

МК проводиться у письмовій формі. Завдання контрольної роботи ЗМ1, ЗМ2 містить 2 запитання, правильна відповідь на кожне з яких оцінюється в 5 балів. Максимальна кількість балів, яку студент може набрати за МК – 10 балів. Студент, який не виконав вимоги по самостійній роботі, не допускається до складання МК, і даний модуль йому не зараховується.

У випадку відсутності студента з поважних причин відпрацювання та

перездачі модульних контрольних робіт здійснюються у відповідності до «Положення про порядок оцінювання знань студентів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу» від 1 жовтня 2010 р.

ПІДСУМКОВЕ КОНТРОЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ (ЕКЗАМЕН)

На іспиті студент отримує **екзаменаційний білет**, який містить 3 завдання, кожне з яких оцінюється в 13 балів. Критеріями оцінювання відповіді є:

Відповідь повна, подане власне бачення проблеми 12-13

Відповідь повна, подане власне бачення проблеми та зроблені 10-11
грунтовні висновки, проте наявні окремі незначні помилки при
викладі фактичного матеріалу

Відповідь відображає знання фактичного матеріалу з питання 8-9

Відповідь демонструє знання фактичного матеріалу, але допущені 6-7
окремі помилки

Відповідь фрагментарна, відображені лише деякі аспекти проблеми 4-5

Відповідь фрагментарна, наявні суттєві помилки при викладі 3
фактичного матеріалу

Відповідь має значні помилки, або відсутня 1-2

Умовою допуску до екзамену є отримання студентом під час семестрового оцінювання не менше ніж 20 балів (**критично-розрахунковий мінімум**). При цьому обов'язковим є успішне складання модульних контрольних робіт. **Рекомендований мінімум** для допуску до екзамену – 36 балів.

При простому розрахунку отримаємо:

	Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Екзамен	Підсумкова оцінка
Мінімум	19	17	24	60
Максимум	31	29	40	100

Шкала відповідності оцінок

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Історія та культура найчисленніших національних меншин України.

Тема 1. Вступ (5 год)

Визначення базових понять курсу: «національна меншина», «етнічна меншина», «корінний народ», «етнічна група».

Чисельність та розміщення представників національних меншин в Україні згідно з даними переписів 1989 та 2001 рр.

Міф про поліетнічність України та його наукове розвінчання.

Державна політика в Україні стосовно національних меншин. Конституція України. Закон «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. Закон «Про корінні народи» від 1 липня 2021 р.

Культура, освіта, преса національних меншин в Україні.

Тема 2. Динаміка чисельності національних меншин в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. (5 год)

Приріст та смертність населення серед національних меншин. Вплив голодоморів та світових воєн на чисельність національних меншин.

Політика радянських урядів щодо національних меншин. Репресивні заходи сталінського режиму і депортації кримських татар і німців у роки Другої світової війни. Вплив міграційних процесів на зміну чисельності національних меншин в Україні у ХХ ст.

Динаміка чисельності етнічних меншин в незалежній Україні.

Тема 3. Росіяни та білоруси в Україні. (6 год)

Специфіка становища та статусу російської меншини в зв'язку з радянським минулим України. Українські етнічні землі в складі Росії та Білорусії. Етномовні процеси в Україні і статус російської мови. Культура росіян-старообрядців. Проблема визнання російської мови другою державною в світлі українського законодавства і сучасної політичної ситуації. Російська імперська ментальність та загрози для Української державності з боку Росії під приводом захисту «русскаяязычных» від 2014 року і до сьогодні.

Етнічна культура білорусів України. Національна ідентичність білорусів в українсько-білоруській та російсько-білоруській порубіжних зонах.

Тема 4. Молдавани в Україні. (5 год)

Контакти українців з молдаванами та проблема українсько-молдовського кордону, Придністров'я. Молдавани в Південно-Західній Україні: чисельність та

територія проживання. Причини втеч молдавських кріпаків на українські землі у 16 ст.

Матеріальна та духовна культура молдаван України. Традиційні страви молдаван.

Сучасні українсько-молдавські взаємини на побутовому рівні. Взаємовпливи української та молдавської народної обрядовості в етноконтактних зонах.

Тема 5. Кримські татари в Україні. (5 год)

Етногенез кримських татар. Ендо- та екзоетноніми. Релігія та мова. Етнографічні групи кримських татар.

Історія Криму і долі кримських татар. Трагічні сторінки в історії народу: депортація в Середню Азію в 1944 р. Репатріація в Крим наприкінці 1980х- у 1990х роках. Окупація Криму Росією у лютому-березні 2014 р. Арешти і переслідування кримських татар. Міграція частини кримських татар на материкову Україну. Визнання кримських татар корінним народом України згідно закону 2021 р.

Бахчисарай: минуле та сучасність колишньої ханської столиці. Ханський палац.

Вплив ісламу на традиційний світогляд кримських татар і етнокультурні контакти із сусідніми слов'янськими етносами

Духовна та матеріальна культура. Традиційна календарна обрядовість кримських татар.

Тема 6. Болгари в Україні. (4 год)

Переселення болгар в Україну: причини, території заселення, політика царського уряду щодо болгар-переселенців. Болгари в російській армії та їх участь у російсько-турецьких війнах. Буджакське Усть-Дунайське військо та участь у ньому болгар.

Чисельність в Україні та території проживання. Основні болгарські населені пункти в Бессарабії.

Традиційна культура. Весільна обрядовість болгар України. Спільні і відмінні риси з українською весільною обрядовістю. Гуртки художньої самодіяльності болгар в Україні.

Тема 7. Угорці в Україні. (5 год)

Етногенез і розвиток угорського народу. Угорська колонізація гірської частини Закарпаття у IX-XI ст.

Українсько-угорські взаємини і проблема угорсько-українського кордону.

Задоволення культурних та політичних потреб угорців на теренах України. Угорські етнографічні ансамблі на Закарпатті. Культура угорського народу. Взаємовпливи української та угорської культур на сучасному етапі.

Тема 8. Румуни в Україні. (5 год)

Вихідці з Марамуроша та Південної Трансильванії в Україні. Чисельність та розміщення румун в Україні згідно з даними переписів 1989 та 2001 років. Румунські школи на Закарпатті.

Одяг, житло, традиції харчування та ведення господарства, промисли і ремесла. Обрядова культура румунів. Традиційні румунські свята в Україні.

Культурні взаємини румунів та молдаван в Україні.

Тема 9. Поляки в Україні. (5 год)

Де і відколи проживають поляки на українських теренах. Польська шляхта Правобережної України. Політика російського царського уряду щодо поляків на українських етнічних землях після поділів Польщі.

Функціонування польської мови в Україні. Українсько-польський кордон та його невідповідність етнічним межам України.

Традиційна культура поляків України. Специфіка польської національної кухні в Україні.

Польсько-українські взаємини в історичному розвитку.

Тема 10. Євреї в Україні. (5 год)

Доля народу без держави (до 1948 р.). Євреї в Україні за часів середньовіччя та в новий час: польська та російська політика. Смуги осілості, введені наприкінці 18 ст. російським урядом. Єврейська община.

Єврейські культурні і літературні традиції в Україні. Народна культура євреїв України. Єврейський національний характер та традиційний світогляд. Зміна ставлення українців до євреїв в історичній ретроспективі.

Синагоги в Україні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Історія та культура малочисленних національних меншин України.

Тема 11. Вірмени в Україні. (4 год)

Вірменська колонізація України. Роль вірмен у господарському житті Київського і Галицько-Волинського князівств. причини полонізації вірменського населення Правобережної України у XV-XVII ст. Трагічна доля вірмен Криму під час II світової війни.

Вірменські будівлі Львова. Львів як важливий осередок вірмен на українських етнічних землях у період середньовіччя.

Чисельність та розміщення вірмен в Україні. Звичаї у вірменській родині, календарні свята, поселення і житло, хатній побут, повсякденні та ритуальні страви, народне вбрання.

Тема 12. Греки в Україні. (5 год)

Античні грецькі колонії в Північному Причорномор'ї. Грецькі общини в Україні. Грецько-українські стосунки з часів Візантії та Київської Русі. Переселення греків з Криму у Північне Надзав'яз в кінці 18 ст. Минуле та сучасний статус міста Маріуполь (Жданов).

Чисельність та розміщення греків згідно з переписом 2001 р.

Греки-уруми (тюркомовні) та греки-румеї (грекомовні). Концепції етногенезу тюркомовних греків України.

Духовна і матеріальна народна культура. Етнокультурний розвиток греків в Україні на сучасному етапі. Території компактного проживання греків в Україні.

Тема 13. Роми в Україні. (4 год)

Етногенез ромів. Етнолінгвістична та антропологічна характеристика. Поява циган в Україні. Специфіка кочового способу життя циган. Радянська політика щодо циган та її наслідки.

Національна самосвідомість циган. Сучасне життя циган в Україні. Етнічні стереотипи українців щодо циган.

Тема 14. Азербайджанці і грузини в Україні. (4 год)

Умови переселення вихідців з Кавказу на Україну. Чисельність та розміщення азербайджанців і грузинів в Україні. Військові і поміщицькі грузинські осередки Правобережної України у XVIII ст.

Політика незалежної Української держави щодо забезпечення культурних потреб азербайджанці і грузинів. Традиційна духовна та матеріальна культура. Грузинської традиційна кухня.

Тема 15. Німці в Україні. (4 год)

Поява німців в Україні. Німецька колонізація Закарпаття у XII-XIII ст. Праця німців-ремесників на мануфактурах Правобережної України XVIII ст. Німецькі колонії в південній Україні та політика царського уряду. Німці України під час I та II світових воєн.

Чисельність та розміщення німців в Україні на сьогодні. Демографічні процеси у німецьком середовищі в Україні.

Традиційна духовна та матеріальна культура.

Тема 16. Гагаузи в Україні. (5 год)

Загальні відомості про гагаузький народ. Теорії походження, мова, релігія, історія, антропологічна характеристика, загальна чисельність в світі, чисельність в Україні. Національна самоідентифікація гагаузів в Україні. Переселення гагаузів з Болгарії на українські та молдовські землі. Традиційна культура.

Тема 17. Інші народи України. (5 год)

Корейці, узбеки, чуваші, турки, литовці, словаки, чехи в Україні. Їх чисельність згідно з переписами населення 1989 та 2001 років.

Взаємини скандинавських і слов'янських народів у період раннього середньовіччя. Зв'язок чехів із українським козацтвом.

Карами і кримчаки – корінні народи України.

Своєрідність матеріальної та духовної культури означених народів. Архаїчні риси житлобудівних традицій, одягу, народно-календарної та родинної обрядовості, усної народної творчості.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тематичний план лекцій

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	самост. робота
Частина 1				
Історія та культура найчисленніших національних меншин України				
1.	Тема 1. Вступ.	2	-	3
2	Тема 2. Динаміка чисельності національних меншин в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст.	2	-	3
3	Тема 3. Росіяни та білоруси в Україні	2	1	3
4	Тема 4. Молдавани в Україні.	-	2	3
5	Тема 5. Кримські татари в Україні.	2	-	3
6	Тема 6. Болгари в Україні.	-	1	3
7	Тема 7. Угорці в Україні.	2	-	3
8	Тема 8. Румуни в Україні.	-	2	3
9	Тема 9. Поляки в Україні.	2	-	3
10	Тема 10. Євреї в Україні.	2	1	2
11	Реферат 1	-	2	6
12	Контрольна робота 1		1	
Частина 2				
Історія та культура малочисленних національних меншин України.				
13	Тема 11. Вірмени в Україні.	2	-	2
14	Тема 12. Греки в Україні.	2	-	3
15	Тема 13. Роми в Україні.	-	1	3
16	Тема 14. Азербайджанці і грузини в Україні.	2	-	2
17	Тема 15. Німці в Україні.	-	1	3
18	Тема 16. Гагаузи в Україні.	2	1	3
19	Тема 17. Інші народи України.	2	-	3
20	Реферат 2	-	2	6
21	Контрольна робота 2	-	1	
	ВСЬОГО	24	16	60

Загальний обсяг **100 год.**, у тому числі:

Лекцій – **24 год.**

Семінари – **16 год.**

Самостійна робота - **60 год.**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар – форма навчального заняття, де, на відміну від лекції, окремі питання і теми розкриваються не викладачем, а студентами, а також між студентами та викладачем проводяться спільні обговорення питань. Знання, отримані на лекціях, у ході проведення семінарських занять мають бути поглиблені, розширені і деталізовані. На семінарах студенти вчать логічно, послідовно, лаконічно, чітко і виважено, вільно і безбоязно викладати свої думки, погляди та ідеї, спираючись на наукові праці і джерельний матеріал; відстоювати свою позицію у дискусіях; логічно й переконливо полемізувати; аргументовано та адекватно реагувати на критику; задавати питання з визначеної теми своїм колегам. На семінарах студенти мають проявляти активну позицію, готуватись до них заздалегідь, уважно слухати виступи своїх колег.

На семінарі студенти можуть висловлювати свою позицію в різних форматах: зробити доповідь на заздалегідь задане викладачем питання (10-15 хв), доповнити доповідь іншого студента, опонувати своєю колезі або викладачу у випадку незгоди з його позицією, задавати питання по темі, що розглядається на семінарі.

Теми і питання на семінарські заняття пропонуються викладачем, але ініціатива студентів у цьому форматі занять дуже вітається. Якщо студент має досвід спілкування із представниками національних меншин, перебував у місцях їх компактного проживання, був присутній на їхніх святах або інших урочистих заходах тощо – він може самостійно запропонувати розповісти про свій досвід на семінарському занятті.

Перелік наукових праць, підручників, посібників і джерел для підготовки до кожного семінарського заняття пропонує викладач, але студенти можуть також самостійно добирати літературу і джерела. Користуючись інформацією, яка доступна в мережі інтернет, студенти мають переконатися, що ці матеріали є науково вивіреними, а джерела – достовірними.

Висвітлюючи питання, які торкають етногенезу, історії, духовної та матеріальної культури представників різних етнічних меншин України, питань законодавчого забезпечення їхніх прав, студенти мають дотримуватися

принципів толерантності до інших народів, не допускати проявів ксенофобії, розвінчувати негативні стереотипи щодо тих чи інших національних меншин, пропонувати способи налагодження конструктивного діалогу між представниками титульного етносу України і національних меншин, а також національних меншин між собою.

Семінар починається організаційної частини – викладач вітається зі студентами і нагадує тему та питання заняття. Основна частина семінару – це виступи студентів, запитання й дискусії навколо викладених тез, висновки і узагальнення з кожного питання. Доповідь студента на семінарське питання має складатися зі вступу, основної частини і висновків. Вона має бути стислою, конкретною, розкривати основні аспекти питання, а також за можливості має бути проілюстрованою наочними матеріалами. Тривалість виступу студента – орієнтовно 10-15 хв. Студент повинен розповідати підготований матеріал своїми словами, а не читати дослівно конспект. Наприкінці семінару викладач узагальнює розглянуті питання і дає завдання на наступне семінарське заняття.

Студенти мають відвідувати кожне семінарське заняття. У такий спосіб вони отримують цілісне уявлення про об'єкт і предмет вивчення дисципліни, глибше усвідомлюють й закріплюють у пам'яті лекційні матеріали і теми, винесені на самостійне опрацювання. Пропущені семінарські заняття треба перескласти викладачеві в усній або письмовій формі.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Білоруси в Україні

1. Історія появи білорусів на українських теренах. Чисельність і територія розселення.
2. Мова і культура білорусів в Україні.
3. Національна ідентичність білорусів в українсько-білоруській та російсько-білоруській порубіжних зонах.

Література.

- Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. — Харьков, 1931.
- Етнічний довідник, ч. II: Етнічні меншини в Україні. — К., 1996.
- Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: Компаративний аналіз становища та перспективи розвитку. — К., 1994.
- Етнічні спільноти України і етнографічні особливості. Рекомендований бібліографічний покажчик. — К., 2000.
- Етнографічна мапа Української Соціалістичної Радянської республіки. — К., 1925.
- Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. — К., 1993.
- Матеріальна культура компактних етнічних груп на Україні. — К., 1979.
- Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998.
- Національні меншини в Україні: Інформаційний довідник. — К., 1995.
- Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний покажчик. — К., 2000.
- Національні меншини в Україні: 1920-ті-30-ті роки: Історико-картографічний атлас. — К., 1996.
- Національні меншини: Етнічна мапа України. // Пам'ятки України. — 1993. — № 1/6. — С. 2-3.
- Національні меншини України у ХХ ст. Політико-правовий аспект. — К., 2000. — 356 с.
- Національні меншості на Україні (реєстр селищ). — Харків, 1925.
- Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна (керівник), О.В. Кресін, В.П. Ляхоцький, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. — К.: Вища шк., 1997.
- Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1994.
- Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. — К.: Поліс, 2000. — 447 с.
- Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. К., 1998.
- Сніжко В.М. Розвиток національних меншин в Україні на сучасному етапі. — К., 1996.

Семінарське заняття 2. Молдавани в Україні.

1. Історія розселення молдаван в Україні.
2. Матеріальна культура.
3. Духовна культура.
4. Задоволення культурних потреб молдавської меншини в Україні.

Література.

- Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. — Харьков, 1931.
- Етнічний довідник, ч. II: Етнічні меншини в Україні. — К., 1996.
- Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: Компаративний аналіз становища та перспективи розвитку. — К., 1994.
- Етнічні спільноти України і етнографічні особливості. Рекомендований бібліографічний покажчик. — К., 2000.
- Етнографічна мапа Української Соціалістичної Радянської республіки. — К., 1925.
- Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. — К., 1993.
- Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. Вип. 1 / Ред.: А.В. Шабашов; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України, Південноукр. центр етніч. та політ. дослідж. "Лад". — О.: Вид. дім "Паллада", 2007. — 341 с.
- Матеріальна культура компактних етнічних груп на Україні. — К., 1979.
- Накко О. Из Бессарабской старины. — Кишинёв, 1970.
- Наулко В. И. Исторический очерк формирования молдавского населения Украины: Украинско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма. — К., 1987.
- Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998.
- Національні меншини в Україні: Інформаційний довідник. — К., 1995.
- Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний покажчик. — К., 2000.
- Національні меншини в Україні: 1920-ті-30-ті роки: Історико-картографічний атлас. — К., 1996.
- Національні меншини: Етнічна мапа України. // Пам'ятки України. — 1993. — № 1/6. — С. 2-3.
- Національні меншини України у ХХ ст. Політико-правовий аспект. — К., 2000. — 356 с.
- Національні меншості на Україні (реєстр селищ). — Харків, 1925.
- Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна (керівник), О.В. Кресін, В.П. Ляхоцький, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. — К.: Вища шк., 1997.
- Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1994.

- Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. – К.: Полнос, 2000. – 447 с.
- Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. К., 1998.
- Сніжко В.М. Розвиток національних меншин в Україні на сучасному етапі. – К., 1996.
- Українське Придунав'я. – К., 1998.
- Чеховський І.Г., Мойсей А.Є. Елементи любовно-весільної магії в дівочих ворожіннях молдаван Верхнього Попруття. // Буковина – мій рідний край. Матеріали конференції. – Чернівці, 2000. – С. 116-118.

Семінарське заняття 3. Болгари в Україні

1. Історія появи болгар на українських теренах. Чисельність і територія розселення.
2. Матеріальна культура українських болгар.
3. Духовна культура.

Література.

- Агафонова Т.А. Традиційний одяг українців і болгар Південно-Західної України (XIX - I пол. ХХ ст.). – К., 1998.
- Ануфрієв О. М. Фольклор болгар Придунав'я: спроба аналізу сучасного стану його існування в регіоні // Київський держ. ін-т культури. Збірник статей аспірантів Київського державного інституту культури. — К., 1995. — Вип.2. — С.137–147.
- Болгари в Україні. Наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917 – 1941. Укл.Н.А. Дехтярьова; Є.Г. Кузнецова и др. Відп. за вип. Л.Є. Дем'янова. – К.: Книжкова палата України, 2000. – 148 с.
- Болгарське населення півдня України: дослідження і документи. Вип. 1 — Запоріжжя, 1993.
- Будина О.Р. Жилища болгар, греков, албанцев. Матеріальна культура етнічних груп на Україні. // Жилище. – М., 1979. – С. 83-129.
- Гаврилук Н. К. З досвіду вивчення болгарських обрядових традицій в Україні. // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні: Зб. ст. — К., 1995.
- Ганчев А. Внутрисемейные отношения и роль женщины в болгарской семье Южной Бессарабии второй половины ХХ века. // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2001. – Вип. III. – С. 21-23.
- Горбань І.П. Фольклор і фольклористика болгар в Україні / Інститут народознавства НАН України / Степан Павлюк (відп.ред.). — Л. : Інститут народознавства НАН України, 2004. — 253 с.
- Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. – К., 1970.

- Демиденко Л.А. Сімейна обрядовість болгар Одещини // Народна торчість та етнографія. – 1966. – №3.
- Диханов В.Я. Свята Різдвяного посту в традиційному календарі болгар і гагаузів України. // Етнічна історія народів Європи. – К.: УНІСЕРВ, 2001. – Вип. 8. – С. 110-115.
- Етнічний довідник, ч. II: Етнічні меншини в Україні. – К., 1996.
- Задорожнюк Н.І. Весільна обрядовість болгар, що живуть в Україні. // Під одним небом. Фольклор етносів України.— К., 1996. – С. 45-55.
- Захарченко Г.М. „Обряди першого разу” в системі ритуалів переходу (на матеріалах сімейної обрядовості болгар Південної Бессарабії). // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2001. – Вип. 3. – С. 28-30.
- Златова Г. Шлюб у болгар Буджака наприкінці ХІХ - упродовж ХХ століття: форми укладення. // Матеріали до української етнології. – К., 2009. – Вип. 8 (11). – С. 296-300.
- Комар Я. Роль традиційної культури болгарської діаспори в процесі формування соціального простору України. // Матеріали до української етнології. – К., 2009. – Вип. 8 (11). – С. 282-286.
- Маркова Л. В. Некоторые тенденции развития культуры и быта болгар юго-западных районов СССР (к вопросу об устойчивости этнических традиций). – М., 1966.
- Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998.
- Мещерюк И. И. Переселение болгар в Южную Бессарабию в 1828-1834 гг. – Кишинёв, 1965
- Національні меншини: Етнічна мапа України. // Пам'ятки України. – 1993. – № 1/6. – С. 2-3.
- Національні меншини України у ХХ ст. Політико-правовий аспект. – К., 2000. – 356 с.
- Николова Л.Д. Похоронная обрядность болгар юго-западных районов Одесской обл. // Археологія та етнологія Східної Європи. – Одеса, 2002. – Т. 3. – С. 305-306.
- Павленко В. Болгари в Україні. // Віче. – 1995. – № 7. – С. 115-126.
- Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1994.
- Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. – К.: Полнос, 2000. – 447 с.
- Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. К., 1998.
- Сніжко В.М. Розвиток національних меншин в Україні на сучасному етапі. – К., 1996.
- Українське Придунав'я. – К., 1998.
- Шабашов А.В. Опыт сравнительного изучения болгарской и гагаузской систем родства (по материалам Южной Украины). // Этнографическое обозрение. – 1995. – № 3. – С. 84-92.

Щербіна І. Етномузична культура болгар України в умовах глобалізації. // Матеріали до української етнології. – 2012. – Вип. 11 (14). – С. 257-262.

Семінарське заняття 4. Румуни в Україні.

1. Румуни як етнос: мова, етногенез та етнічна історія, антропологічний тип, релігія.
2. Історія розселення румунів в Україні.
3. Духовна культура.
4. Матеріальна культура. Село Нижня Апша (Тячівського району Закарпатської області) і його «палаці».
5. Задоволення культурних потреб румунської меншини в Україні (навчальні заклади з румунською мовою навчання, ЗМІ, культурні товариства та організації).

Література.

- Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. — Харьков, 1931.
- Етнічний довідник, ч. II: Етнічні меншини в Україні. — К., 1996.
- Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: Компаративний аналіз становища та перспективи розвитку. — К., 1994.
- Етнічні спільноти України і етнографічні особливості. Рекомендований бібліографічний покажчик. — К., 2000.
- Етнографічна мапа Української Соціалістичної Радянської республіки. — К., 1925.
- Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. — К., 1993.
- Матеріальна культура компактних етнічних груп на Україні. — К., 1979.
- Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998.
- Національні меншини в Україні: Інформаційний довідник. — К., 1995.
- Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний покажчик. — К., 2000.
- Національні меншини в Україні: 1920-ті-30-ті роки: Історико-картографічний атлас. — К., 1996.
- Національні меншини: Етнічна мапа України. // Пам'ятки України. — 1993. — № 1/6. — С. 2-3.
- Національні меншини України у ХХ ст. Політико-правовий аспект. — К., 2000. — 356 с.
- Національні меншості на Україні (реєстр селищ). — Харків, 1925.
- Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна (керівник), О.В. Кресін, В.П. Ляхоцький, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. — К.: Вища шк., 1997.
- Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1994.

- Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. – К.: Полнос, 2000. – 447 с.
- Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. К., 1998.
- Сніжко В.М. Розвиток національних меншин в Україні на сучасному етапі. – К., 1996.
- Хававчак Олег Анатолійович. Михайло Лучкай про волоську меншину Закарпаття. // Збереження та відродження історико-духовної, культурної спадщини гуцулів, бойків, лемків Закарпаття: витоки і сьогодення. Матеріали круглого столу, 15 трав. 2008 р., м. Ужгород. Збірник. / За ред. Сивохоп В. І. – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 247-253.

Семінарське заняття 5. Євреї в Україні.

1. Історія єврейського народу. Вигнання з землі обітованої і розселення по світу.
2. Поява та розселення євреїв на українських теренах.
3. Специфіка взаємодії українців та євреїв. Образ єврея в українському фольклорі. Роль «Жида» у різдвяному вертепі.

Література.

- Гольдштейн М.И. Очерки истории евреев Полтавщины (1804-1920 гг.) / Полтавское городское общество еврейской культуры. — Полтава, 1998.
- Гончаров В.В. Евреи Юго-Восточной Украины: на перекрестке традиций и новаций (конец XVIII-начало XX вв.) / Донецкий Центр Института востоковедения им. А.Крымского НАН Украины; Общественный научно-исследовательский Центр "Схід-Захід". — Донецк, 2008.
- Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (16-поч.20ст.) // Сучасність. – 1992. – №8. – С. 49-52.
- Єврейська історія та культура в Україні: Матеріали конф., Київ, 8–9 груд. 1994. — К., 1995.
- Євреї та слов'яни. Українсько-єврейська зустріч: культурні виміри. Т.25 / за ред. В. Московича та А. Родал. Пер. з англ. В'ячеслава Циби. Київ: Дух і літера, 2017. – 320 с.
- Литва Л.А. Становлення етнічного менталітету єврейської спільноти України в умовах динаміки сучасного суспільства. Автореф. дис... канд. соціол. наук. – К., 2010. – 18 с.
- Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок ХХ ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Харків, 2005.
- Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. – Вид. 3-тє. – Київ: Дух і літера, 2009. – 437 с.
- Орлянський В.С. Євреї України в 20 - 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально - політичний аспект. – Запоріжжя: Запорізь. держ. техн. ун-т, 2000. – 252 с.

- Сілецький Ю. Стереотип єврея в традиційному світогляді українців. // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті. Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня». За ред. проф. В. Давидюка. – Луцьк: Твердиня, 2007. – С. 239-245.
- Шестопал М. Євреї на Україні (історична довідка). – К.: Оріяни, 1998. – 112 с.

Семінарське заняття 6. Роми в Україні.

1. Етногенез та етнічна історія ромів. Ендо- та екзоетноніми (роми, цигани, джипсі) та їх походження. Міграція ромів із Індії та розселення в країнах Європи.
2. Циганська кочівля та спроби можновладців європейських країн примусити їх до осідлості.
3. Історія появи ромів в Україні.
4. Традиційна духовна та матеріальна культура кочових та осідлих циган.
5. Етнічні стереотипи українців щодо циган. Прояви ксенофобії.

Література.

- Данілкин О. Культура циган України: минуле і сучасність. – К., 2001.
- Данілкин О. Циганська кочівля і міграція в Україні: історія, вплив на формування кастовості, типологія. // Народознавчі зошити. – 2000. – № 1. – С. 65-73.
- Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни. // Голокост і сучасність. - 2009. - № 2 (6). – С. 148-163.
- Зіневич Н. Українсько-циганські міжетнічні взаємини. // Матеріали до української етнології. — К., 2002. — Вип.2 (5). — С. 84-88.
- Зіневич Н.О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 40-52.
- Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998.
- Роми України: із минулого в майбутнє / НАН України, Ін-т укр. Археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; редкол.: В.І. Наулко (відп. ред.) К. – 2008. – 440 с.
- Смирнова-Сеславинская М.В., Цветков Г.Н. Цыгане. Происхождение и культура. Социально антропологическое исследование. Москва, София: Парадигма, 2009.

Семінарське заняття 7. Німці в Україні

1. Історія появи німців на українських теренах. Чисельність і територія розселення. Колонії німців-менонітів.

2. Матеріальна культура українських німців.
3. Духовна культура.
4. Задоволення культурно-мовних потреб німців в Україні.

Література.

- Гайдученко Л. "Своє" і "чуже" в народних піснях українських німців на початку ХХ ст. // Матеріали до української етнології. – 2012. – Вип. 11 (14). – С. 123-128. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/mdue_2012_11_23.pdf
- Горбань Т. Німецькі колонії Півдня України в добу національно-демократичної революції. // Наукові записки: Серія «Політологія і етнологія». – 2000. – Вип. 14. – С. 91-116.
- Григорійчук Т. Г., Масан О. М. Деякі особливості традиційної культури німців Буковини (остання чверть ХVІІІ — початок ХХ ст.). // Буковина — мій рідний край. ІІІ іст.-краєзн. конф. молодих дослідників, студентів та науковців, Чернівці, 17 трав. 1998 р.: Матеріали. — Чернівці, 2000. — С. 80-83.
- Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-1990-ті роки). – К., 1994.
- Замуруйцев О. В. Німецькі колонії Півдня України в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук № 07.00.01 - Черкаси : Черкас. нац. у-нт ім. Б.Хмельницького , 2009. - 20 с..
- Зінич В.Т. Проблеми депортованих народів. Повернення німців в Україну. // Український географічний журнал. – 1998. – №4 (24). – С. 14-19.
- Кудряченко І.А. Доля німців України. // Трибуна. – 1993. – №6. – С. 26-27.
- Кука Ф., Петреце П. Сім'я, церква і школа – триєдина домінанта збереження своєї самобутності німцями Закарпаття. // Етнічна історія народів Європи: Етнічні меншини. – К., 1999. – С. 35-38.
- Куля Ф.А. Фактори збереження рідної мови і національної культури німцями Закарпаття. // CARPATICA - CARPATIKA. – Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця ХVІІІ-ХХ ст. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1999. – С. 181-185.
- Карагодін А. И. Немецкие колонии на юге Украины (этнографические заметки). // Етнографічні дослідження Південної України. – Запоріжжя, 1992. – С. 36-38.
- Лаптев Ю. Жилище немцев-колонистов Крыма (кон. ХІХ – нач. ХХ вв.)// Діяльність музеїв просто неба у збереженні культурної спадщини та відродженні духовності народу. — К., 1997. — С. 93-95.
- Меліка Г.І. Полонинське господарство німців верхів'я р. Тересви кінця ХІХ-першої половини ХХ ст. // CARPATICA - CARPATIKA. – Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця ХVІІІ-ХХ ст. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1999. – С. 161-174.
- Монолатій І. Німці у Галичині: (1772 – 1923): Координати німецько-українських взаємин. – Львів; Коломия: Вид.-полігр. т-во “Вік”, 2001. – 55 с.

- Монолатій І. До проблеми наукового вивчення закономірностей становлення і розвитку німців Галичини сер. ХІХ — поч. ХХ ст. // Матеріали до української етнології. — К., 2002. — Вип. 2 (5). — С. 171-177.
- Осачук С. Німці Буковини: Історія товариського руху (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.). — Чернівці: Золоті литаври, 2002. — 285 с.
- Павленко Г.В. Німці на Закарпатті, колонізаційні і міграційні процеси у ХVІІІ-ХХ ст. // CARPATICA - КАРПАТИКА. — Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця ХVІІІ-ХХ ст. — Ужгород: Ужгородський державний університет, 1999. — С. 143-160.
- Сергійчук В.І. Німці в Україні. — К., 1994. — 59 с.

Семінарське заняття 8. Гагаузи в Україні.

1. Версії етногенезу гагаузів. Мовна, релігійна, антропологічна характеристика народу.
2. Розселення гагаузів в Україні.
3. Духовна та матеріальна культура гагаузів України.

Література.

- Гагаузы. Серия: Народы и культуры. — М.: Наука, 2011. — 615 с.
- Губогло М.Н. Гагаузы в мире и мир гагаузов / Исполком АТО Гагаузия (Гагауз Ери), Центр по изучению межэтнических отношений Ин-та этнологии и антропологии РАН, Комрат. гос. ун-т; авт. идеи, сост., отв. ред.: М.Н. Губогло; ред. кол.: В.И. Балова [и др.]. - К. : Б. и. : Комрат: Б. и., 2012 Том 2 : Мир гагаузов. - 2012. — 1012 с.
- Губогло М.Н. Именем языка. Очерки этнокультурной и этнополитической истории гагаузов. — М.: Наука, 2006. — 498 с.
- Губогло М.Н. К вопросу о периодизации этнической истории гагаузов. // Этническая история и современное национальное развитие народов мира. Тезисы докладов. — М., 1987.
- Диханов В.Я. Свята Різдяного посту в традиційному календарі болгар і гагаузів України. // Етнічна історія народів Європи. — К.: УНІСЕРВ, 2001. — Вип. 8. — С. 110-115.
- Курогло С.С. Семейная обрядность гагаузов в ХІХ - начале ХХ века. — Кишинёв, 1980. — 138 с.
- Маркова Л.В. Сельская община у болгар в ХІХ в. Приложение. Землепользование у болгар и гагаузов в Бессарабии в ХІХ в. // Славянский этнографический сборник. / Отв. ред. Токарев С.А. — М., 1960 — С. 105-109.
- Маруневич М.В. Поселение, усадьба и жилище гагаузов Южной Бессарабии ХІХ-нач. ХХ века. — Кишинёв, 1980.

Покровская Л.А. Мусульманские элементы в системе христианской религиозной терминологии гагаузов. // Советская этнография. – 1974. – №1.

Субботина И.А. Гагаузы: расселение, миграция, адаптация (вторая половина XX - начало XXI вв.). – М., 2007. – 274 с.

МЕТОДИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Самостійна робота є однією з основних форм навчання, на рівні із засвоєнням матеріалу навчальних дисциплін під час лекцій. Метою самостійної роботи є формування у студента вміння самостійно засвоювати теоретичні і практичні знання. Студенти повинні не лише осмислювати інформацію, отриману від викладача, але й вміти застосовувати вивчений матеріал на практиці, вміти знаходити приклади, аналізувати фактологічний матеріал, здійснювати порівняння, робити прогностичні висновки, письмово та усно представляти результати своєї роботи. Таким чином, позааудиторна робота студентів спрямована передовсім на формування у них навичок самостійного вирішення професійних задач, на розвиток здібностей до самовдосконалення та самореалізації.

Самостійна робота здобувачів освіти передбачає підготовку до семінарських занять, модульних контрольних робіт, вивчення окремих тем або аспектів курсу, підсумкового контролю. Окрім того, студенти повинні після консультації із викладачем обрати 2 теми із запропонованих для самостійного вивчення (у першому та другому змістовому модулі відповідно) і написати на ці теми реферати. При написанні рефератів здобувачі освіти мають використовувати наукову літературу, різноманітні джерельні матеріали (передовсім опитування респондентів та опрацювання архівних документів), конспекти лекцій, навчальні підручники та посібники.

Реферат – це невелика за обсягом (10-20 сторінок) студентська робота теоретичного або практичного характеру. В ньому мають бути проаналізовані джерела і наукова література з обраної теми, а також мають бути висвітлені результати дослідження, проведеного студентством самостійно. Від конспектування наукових праць реферат відрізняється тим, що в ньому студент

висвітлює позиції різних вчених, які він має піддати аргументованій критиці – з одними ідеями погодитися, інші спростувати. Науково-дослідницький характер реферату становить його основну наукову цінність.

Написаний реферат студент має захистити перед усією групою на останньому семінарському занятті кожного змістового модулю, зробивши коротку доповідь і відповівши на усі питання, що виникнуть у викладача та його однокурсників. Під час доповіді студентові дуже бажано демонструвати ілюстрації – фото- та відеоматеріали, котрі унаочнять його розповідь.

Навчальна програма дисципліни «Культура національних меншин України» передбачає виконання студентами самостійної роботи в обсязі 60 годин.

Перевірка самостійної роботи студентів включає відповіді на контрольні питання (під час планових модульних контрольних робіт, підсумкового семестрового оцінювання), перевірку і захист рефератів.

Завдання для самостійної роботи

Змістовий модуль 1

Історія та культура найчисленніших національних меншин України

1. Міф про поліетнічність України.
2. Репресивні заходи сталінського режиму і депортації кримських татар і німців у роки Другої світової війни.
3. Вплив міграційних процесів на зміну чисельності національних меншин в Україні у ХХ ст.
4. Національна ідентичність білорусів в українсько-білоруській та російсько-білоруській порубіжних зонах.
5. Традиційне житло молдаван України.
6. Взаємовпливи української та молдавської весільної обрядовості в етноконтактних зонах.
7. Фольклор кримських татар.
8. Весільна обрядовість болгар України. Спільні і відмінні риси з українською весільною обрядовістю.
9. Російсько-турецькі війни та участь у них болгар.
10. Етногенез і прабатьківщина угорців.
11. Угорська колонізація гірської частини Закарпаття у ІХ-ХІ ст.
12. Типове житло румунів в Україні.
13. Румунське село Нижня Апша на Закарпатті – найбагатше в Україні.
14. Перша хвиля польської колонізації України у ХІV ст.
16. Політика російського царського уряду щодо поляків на українських етнічних землях після поділів Польщі наприкінці 18 ст.
17. Стереотип єврея в українському фольклорі та обрядовості.

Змістовий модуль 2

Історія та культура малочисленних національних меншин України

1. Львів як важливий осередок вірмен на українських етнічних землях у період середньовіччя.
2. Роль вірмен у господарському житті Київського і Галицько-Волинського князівств.
3. Території компактного проживання греків в Україні в наш час.
4. Концепції етногенезу тюркомовних греків України.
5. Ксенофобські настрої щодо циган у Україні та шляхи їх подолання.
6. Військові і поміщицькі грузинські осередки Правобережної України у ХVІІІ ст.

7. Грузинської традиційна кухня. Грузинські ресторани в Києві.
8. Праця німців-ремесників на мануфактурах Правобережної України XVIII ст.
9. Німецька колонізація Закарпаття у XII-XIII ст.
10. Гагаузи як народ, що не має власної держави.
11. Зв'язок чехів із українським козацтвом.
12. Взаємини скандинавських і слов'янських народів у період раннього середньовіччя.
13. Ліквідація компактних поселень шведів радянською владою на півдні України.
14. Взаємодія турків і українців у XVI-XVIII ст.
15. Історична доля нечисленних корінних народів України – караїмів та кримчаків.

ПИТАННЯ НА ІСПИТ

1. Визначення понять «національна меншина», «етнічна група», «корінний народ».
2. Чисельність та розміщення представників національних меншин в Україні згідно з даними переписів 1989 та 2001 рр.
3. Державна політика в Україні стосовно національних меншин.
4. Культура, освіта, преса національних меншин в Україні.
5. Динаміка чисельності національних меншин в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст.
6. Імперська політика Російської держави в сфері «захисту російськомовного населення України».
7. Українські етнічні землі в складі Росії та Білорусії.
8. Етномовні процеси в Україні і проблема статусу російської мови.
9. Культура росіян-старообрядців в Україні.
10. Етнічна культура білорусів України.
11. Матеріальна та духовна культура молдаван України.
12. Взаємовпливи української та молдавської народної обрядовості в етноконтактних зонах.
13. Сучасні українсько-молдавські взаємини на побутовому рівні.
14. Етногенез кримських татар.
15. Історична доля кримських татар.
16. Етнографічні групи кримських татар.
17. Причини та наслідки депортації кримських татар з Криму у 1944 році. Репатріація в Крим. Окупація Криму Росією у 2014 р. і мігації кримських татар на материкову Україну.
18. Духовна та матеріальна культура кримських татар.
19. Вплив ісламу на традиційний світогляд кримських татар і етнокультурні контакти із сусідніми слов'янськими етносами.
20. Історія переселення болгар в Україну: причини, території заселення, політика царського уряду щодо болгар-переселенців.
21. Етнічна історія угорського народу. Українсько-угорські взаємини і проблема угорсько-українського кордону.
22. Задоволення культурних та освітніх потреб угорців в Україні.
23. Чисельність та розміщення румунів в Україні згідно з даними переписів 1989 та 2001 років.
24. Одяг, житло, традиції харчування та ведення господарства, промисли і ремесла, обрядова культура румунів.
25. Українсько-польський кордон та його невідповідність етнічним межам України.
26. Традиційна культура поляків України.
27. Польсько-українські взаємини в історичному розвитку.

28. Євреї в Україні за часів середньовіччя та в новий час: польська та російська політика.
29. Єврейський національний характер та традиційний світогляд.
30. Вірменська колонізація України.
31. Звичаї у вірменській родині, календарні свята, поселення і житло, хатній побут, повсякденні та ритуальні страви, народне вбрання.
32. Античні грецькі колонії в Північному Причорномор'ї.
33. Греки-уруми та греки-румеї: духовна і матеріальна народна культура.
34. Етнокультурний розвиток греків в Україні на сучасному етапі.
35. Традиційна культура ромів України.
36. Кочовий циганський спосіб життя і політика царської Росії та СРСР щодо примусового переведення циган до осідлого способу життя.
37. Історія переселення вихідців з Кавказу на Україну.
38. Історія заселення німців в Україну.
39. Гагаузи в Україні.
40. Етнічні групи в Україні, чисельність яких не перевищує 10 тисяч осіб.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автохтони (аборигени) – споконвічні, корінні мешканці певної території чи держави.

Депортація – примусове виселення з місця постійного проживання особи, групи осіб або народу.

Дисперсне проживання національної меншини – нерівномірне, розпорошене у різних місцях, населених пунктах та областях держави проживання представників певної етнічної спільноти, що не є титульним етносом цієї держави.

Духовна культура – сукупність створених народом у процесі своєї життєдіяльності духовних цінностей, які передаються від покоління до покоління: норм моралі, фольклору, звичаїв, обрядів, вірувань тощо.

Етнос – група людей, об'єднаних наступними спільними ознаками: територією сучасного проживання і територією походження, антропологічним типом, мовою (яка є підсумком етногенезу і символом етнічної належності), релігією, матеріальною і духовною культурою, ментальністю, самоназвою і етнічною самосвідомістю. Етнос складається з етнографічних груп та субетносів.

Етнічна група – частина етносу, ядро якого знаходиться в іншій державі.

Етнографічна група – це частина етносу, якій властиві певні локальні особливості традиційно-побутової культури та діалекту, нерідко вона має локальну назву. Водночас вона не володіє окремою самосвідомістю (на відміну від субетносу), а характеризується етнокультурною спільністю з усім народом, до якого вона належить і усвідомленням своєї належності до цього етносу.

Етноцид – жорстока форма етнонаціональної політики тоталітарних режимів, спрямованої на знищення окремого народу чи нації, через руйнацію традиційної культури, мови, історичної пам'яті, а також через провокування народу покинути свою етнічну територію (батьківщину).

Компактне проживання національної меншини – проживання представників певної етнічної спільноти в одному місці, що створює умови для тісних контактів, спілкування і розвитку своєї етнокультури. Напр., в Україні компактно (на території Бесарабії) проживають гагаузи.

Корінний народ – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території певної держави, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом цієї держави, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення.

Матеріальна культура – сукупність матеріальних цінностей, створюваних народом у процесі його життєдіяльності: знаряддя праці, одяг, взуття, прикраси, їжа, транспорт, житло, предмети побуту тощо.

Міграція – масове переселення, переміщення народів, груп чи окремих осіб.

Моноетнічна (однаціональна) держава – держава, у якій титульний етнос складає не менш ніж 67 % від всього населення держави (відповідно до документів ООН і ЮНЕСКО) а частка кожної національної меншини, що також проживає на території цієї держави, є незначною.

Національна меншина – самосвідома своєї єдності спільність людей, для якої властиві спільне походження, спільні риси мови, культури, психології і яка у кількісному плані поступається основному населенню держави; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання. Відповідно, до національних меншин відносяться етнічні групи і корінні народи.

Перепис населення – процес збору, узагальнення, аналізу та публікації демографічних, економічних, національних та соціальних даних про населення певної держави або території. Саме завдяки перепису населення можна отримати найбільш точну інформацію про національний склад держави.

Поліетнічна (багатонаціональна) держава – це держава, в межах якої проживає певна домінантна етнічна спільнота (або титульний етнос), яка нараховує менше 67% від усього населення держави, та наявна значна кількість представників інших етнічних груп.

Субетнос – це внутрішня територіальна частина етносу, яка вирізняється певною культурно-побутовою специфікою, діалектом, самоназвою, діалектом, а також подвійною самосвідомістю – локальною (субетнічною) і загальноетнічною.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

(за переписами населення) // Україна поліетнічна. – К., 2003. – С. 12.

№	Національність	Всього, осіб		Частка від усього населення, %		Вважають рідною мову своїх національності, %
		2001р.	1989р.	2001 р.	1989р.	
	Все населення	48 240 902	51 452 034	100,0	100,0	82,2
1	Українці	37 541 693	37 419 053	77,8	72,7	85,2
2	Росіяни	8 334 141	11 355 582	17,3	22,1	95,9
3	Білоруси	275 763	440 045	0,6	0,9	19,8
4	Молдовани	258 619	324 525	0,5	0,6	70,0
5	Кримські татари	248 193	46 807	0,5	0,1	92,0
6	Болгари	204 574	233 800	0,4	0,5	64,2
7	Угорці	156 566	163 111	0,3	0,3	95,4
8	Румуни	150 989	134 825	0,3	0,3	91,7
9	Поляки	144 130	219 179	0,3	0,4	12,9
10	Євреї	103 591	486 326	0,2	0,9	3,1
11	Вірмени	99 894	54 200	0,2	0,1	50,4
12	Греки	91 548	98 594	0,2	0,2	6,4
13	Татари	73 304	86 875	0,2	0,2	35,6
14	Роми (цигани)	47 587	47 917	0,1	0,1	44,7
15	Азербайджанці	45 176	36 961	0,1	0,2	53,0
16	Грузини	34 199	23 540	0,1	0,1	36,7
17	Німці	33 302	37 849	0,1	0,1	12,2
18	Гагаузи	31 923	31 967	0,1	0,1	71,5
19	Корейці	12 711	8 669	0,03	0,02	17,5
20	Узбеки	12 353	20 333	0,03	0,04	29,2
21	Чуваші	10 593	20 395	0,02	0,04	21,4
22	Мордва	9 331	19 332	0,02	0,04	15,8
23	Турки	8 844	262	0,02	0,00,	89,6
24	Литовці	7 207	11 278	0,01	0,02	26,8

25	Араби	6 575	1 240	0,01	0,00	61,9
26	Словаки	6 397	7 943	0,01	0,02	41,6
27	Чехи	5 917	9 122	0,01	0,02	20,1
28	Казахи	5 526	10 505	0,01	0,02	18,8

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНІ

1. Абетка етнополітолога. – К., 1996. – Т. I, II.
2. Абдулаєва Г. Кримські татари. Від етногенезу до державності. – К.: Зелений пес, 2021. – 408 с.
3. Аркуша О.Г., Кондратюк К.К., Мудрий М.М., Сухий О.М. Час народів. Історія України ХІХ століття: Навчальний посібник. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – 408 с.
4. Борисенко В.К. Політична міфологізація проблем дерусифікації в Україні. // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 11. – С. 4-10.
5. Бритченко С.П. Деякі питання розвитку національних відносин на Україні. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
6. Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності. // Хроніка 2000. – 1999. – Вип. 31-32. – С. 326-332.
7. Горбань Т.Ю. Етнодемографічні трансформації на сході та півдні України в останнє десятиліття ХХ століття. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. Спеціальний випуск. – С. 55-68.
8. Данильченко О. П. Етнічні групи півдня України. – К., 1993.
9. Етнічний довідник, ч. II: Етнічні меншини в Україні. – К., 1996.
10. Етнічні спільноти України. Довідник. – К.: Фенікс, 2001. – 252 с.
11. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. / Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.
12. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. / Відп. ред. Римаренко Ю.І., Курас І.Ф. — К., 1993.
13. Етнонаціональні процеси в Україні: Історія та сучасність. / За ред. Наулка В.І. – К., 2001. – 424 с.
14. Етнополітика в Україні: документи та матеріали. / Упор. Л. Квітковська, за ред. В.Б. Євтуха. – К.: Фенікс, 1998. – 354 с.
15. Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. – К., 1993.
16. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011.
17. Євтух В.Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції. // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №4.
18. Закон «Про корінні народи України» // <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677>
19. Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998.

20. Національні відносини в Україні в ХХ ст: Збірник документів і матеріалів. — К., 1994.
21. Національні меншини України у ХХ ст. Політико-правовий аспект. — К., 2000. — 356 с.
22. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. — К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. — 312 с.
23. Україна поліетнічна. Бібліографічний показник. — К., 2003.

ДОДАТКОВІ

1. Балущок В. Поляки українського Правобережжя: до проблеми асиміляції. // Матеріали до української етнології. — К., 2009. — Вип. 8 (11). — С. 187-192.
2. Бекірова Г. “Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії. — К.: Наш формат, 2022. — 480 с.
3. Бойко В.Я., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець ХVІІІ-ХІХ ст.) // Український історичний журнал. — 1992. — № 9. — С. 54-65.
4. Борисенко В.К. Міф про поліетнічність України. // Україна молода. — 27 березня 2002. — С. 7.
5. Борисенко В.К. Скільки «народів» живе в Україні. // Урядовий кур'єр. - 9 червня 2017. - С. 5.
6. Гагаузы. Серия: Народы и культуры. — М.: Наука, 2011. — 615 с.
7. Гайдученко Л. "Своє" і "чуже" в народних піснях українських німців на поч. ХХ ст. // Матеріали до української етнології. — 2012. — № 11 (14). — С. 123-128.
8. Горбань Т.Ю. Національні рухи в Криму у 1917 – 1920 рр.: у пошуках політичних орієнтирів. Утворення Курултаю // Кримські студії. — 2006. — № 1 - 2. — С. 103 - 124.
9. Греки Украины. История и современность. — Донецк, 1991. — 245 с.
10. Громова Н.О. Поховальна обрядовість кримських татар (за матеріалами етнографічної експедиції) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. Випуск 67. — К., 2003. — С. 54-60.
11. Губогло М.Н. Гагаузы в мире и мир гагаузов / Исполком АТО Гагаузия (Гагауз Ери), Центр по изучению межэтнических отношений Ин-та этнологии и антропологии РАН, Комрат. гос. ун-т; авт. идеи, сост., отв. ред.: М.Н. Губогло; ред. кол.: В.И. Балова [и др.]. - К. : Б. и. : Комрат: Б. и., 2012 Том 2 : Мир гагаузов. - 2012. — 1012 с.
12. Губогло М.Н. Именем языка. Очерки этнокультурной и этнополитической истории гагаузов. — М.: Наука, 2006. — 498 с.

13. Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (16-поч.20ст.) // Сучасність. – 1992. – №8. – С. 49-52.
14. Диханов В.Я. Свята Різдваного посту в традиційному календарі болгар і гагаузів України. // Етнічна історія народів Європи. – К.: УНІСЕРВ, 2001. – Вип. 8. – С. 110-115.
15. Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: Компаративний аналіз становища та перспективи розвитку. — К., 1994.
16. Етнічні спільноти України і етнографічні особливості. Рекомендований бібліографічний покажчик. – К., 2000.
17. Єврейська історія та культура в Україні: Матеріали конф., Київ, 8–9 груд. 1994. — К., 1995.
18. Єврейське населення півдня України: Дослідження і документи. – Запоріжжя, 1994. – Вип. 1. – 175 с.
19. Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни. // Голокост і сучасність. - 2009. - № 2 (6). – С. 148-163.
20. Зіневич Н. Українсько-циганські міжетнічні взаємини. // Матеріали до української етнології. — К., 2002. — Вип.2 (5). — С. 84-88.
21. Зіневич Н.О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 40-52.
22. Златова Г. Шлюб у болгар Буджака наприкінці ХІХ - упродовж ХХ століття: форми укладення. // Матеріали до української етнології. – К., 2009. – Вип. 8 (11). – С. 296-300.
23. Кабузан В. М. Заселение Новороссии в ХVІІІ — первой половине ХІХ в. — М.: Наука, 1976. – 307 с.
24. Кауринкоски К. Греки Приазовья: особенности этнокультурной идентичности. // Диаспоры. – 2001. – № 1. – С. 79-105.
25. Кобаль Й.В. Давньоугорські археологічні пам'ятки Закарпаття (України). // «Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Osrodka Archeologicznego», 2012, t. 33.
26. Коваленко С. Громадський вимір національно-культурного розвитку чеської меншини в Україні. // Матеріали до української етнології. – 2012. – № 11 (14). – С. 117-122.
27. Крим в етнополітичному вимірі. / М. Панчук [та ін.]; голов. ред. І. Ф. Курас; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К.: Світогляд, 2005. – 533 с.
28. Крисаченко В.С. Історія Криму. Кримське ханство: навч. посіб. – Київ: Твім інтер, 2000. – 333 с.
29. Кудряченко А.І., Кулініч І.М., Хохлачов В.В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1995. – 74 с.
30. Куля Ф. Фактори збереження рідної мови і національної культури німцями Закарпаття. // CARPATICA - КАРПАТИКА. – Вип. 6: Етнічні та

- історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1999. – С. 181-185.
31. Курогло С.С. Семейная обрядность гагаузов в XIX - начале XX века. – Кишинёв, 1980. – 138 с.
32. Литва Л.А. Становлення етнічного менталітету єврейської спільноти України в умовах динаміки сучасного суспільства. Автореф. дис... канд. соціол. наук. – К., 2010. – 18 с.
33. Магочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці. Тисячоліття співіснування. – К.: Видавництво В. Падяка, 2016. – 316 с.
34. Макара М., Мигович І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект. Ужгород, 2000.
35. Маркова Л. В. Сельская община у болгар в XIX в. Приложение. Землепользование у болгар и гагаузов в Бессарабии в XIX в. // Славянский этнографический сборник. / Отв. ред. Токарев С.А. – М., 1960 – С. 105-109.
36. Маруневич М.В. Поселение, усадьба и жилище гагаузов Южной Бессарабии XIX-нач. XX века. – Кишинёв, 1980.
37. Махов Н. Очерк истории молдавско-русско-украинских связей. – Кишинёв, 1961.
38. Меліка Г. Полонинське господарство німців верхів'я р. Тересви кінця XIX-першої половини XX ст. // CARPATICA - КАРПАТИКА. – Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1999. – С. 161-174.
39. Монолатій І. До проблеми наукового вивчення закономірностей становлення і розвитку німців Галичини сер. XIX — поч. XX ст. // Матеріали до української етнології. — К., 2002. — Вип. 2 (5). — С. 171-177.
40. Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Харків, 2005.
41. Мушкетик Л. Мова й етнокультура угорців Закарпаття. // Матеріали до української етнології. – 2012. – № 11 (14). – С. 106-111.
42. Накко О. Из Бессарабской старины. – Кишинёв, 1970.
43. Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. – Вид. 3-тє. – Київ: Дух і літера, 2009. – 437 с.
44. Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення: Монографія. – Київ, Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія “Україна: історія і сучасність”. Вип. 1. – 416 с.
45. Павленко В. Болгарська меншина в Україні. 20-ті-30-ті роки XX ст. // Українська діаспора. – 1993. Ч. 4. – С. 131-149.
46. Пастух Н. Пльовіальні практики в українських селах українсько-молдовського пограниччя: обряд «похорон ляльки» та супровідні голосіння. // Народознавчі зошити. – 2018. – № 6 (144). – С. 1456-1478.

47. Покровская Л.А. Мусульманские элементы в системе христианской религиозной терминологии гагаузов. // Советская этнография. – 1974. – №1.
48. Полканов А.И. Крымские караимы. – Бахчисарай, 1994. – 90 с.
49. Польська культура в житті України. Історія. Сьогодні. – К., 2000. – 264 с.
50. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000. – 447 с.
51. Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – 170 с.
52. Сілецький Ю. Стереотип єврея в традиційному світогляді українців. // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті. Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня». За ред. проф. В. Давидюка. – Луцьк: Твердиня, 2007. – С. 239-245.
53. Славяне и их соседи. Вып. 5. Еврейское население в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе. Средние века – новое время. М.: Наука, 1994. – 231 с.
54. Соболева О. Весілля кримських татар: традиційні форми та трансформації. – К.: О.В. Пшонківський, 2015. – 360 с.
55. Соболева О. Формування образу етнічної батьківщини кримських татар в умовах репатріації та облаштування в АР Крим // Матеріали до української етнології. № 10 (13) – 2011. – С. 44 - 48.
56. Сніжко В.М. Розвиток національних меншин в Україні на сучасному етапі. – К., 1996.
57. Сорочану Е.С. Терминология календарной обрядности болгар Бессарабии. // Revista de etnologie și culturologie (Журнал этнологии и культурологии). – Chișinău, 2008. – Vol. 4. – С. 99-104.
58. Сторожко Т. Дихотомія "свій - чужий" у традиційній культурі охтирських циган. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Культурологія. - 2010. - Вип. 5. - С. 571-581.
59. Субботина И.А. Гагаузы: расселение, миграция, адаптация (вторая половина XX - начало XXI вв.). – М., 2007. – 274 с.
60. Українське Придунав'я. – К., 1998.
61. Хававчак О. А. Михайло Лучкай про волоську меншину Закарпаття. // Збереження та відродження історико-духовної, культурної спадщини гуцулів, бойків, лемків Закарпаття: витоки і сьогодні. Матеріали круглого столу, 15 трав. 2008 р., м. Ужгород. Збірник. / За ред. Сивохоп В. І. – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 247-253.
62. Хонигсман Я.С., Найман А.Я. Евреи Украины: Краткий очерк истории. — К.: Украинско-Финский институт менеджмента и бизнеса. Ч.І. – 1992. – 158 с. Ч. ІІ. 1995. – 272 с.

63. Чижикова Л. Н. Русско-украинское пограничье: История и судьбы традиционно-бытовой культуры. — М., 1988.
64. Чорев М.Я. Крымские караимы. — М., 1993. — 45 с.
65. Шестопад М.М. Євреї на Україні (Історична довідка). — К.: Оріяни, 1999. — 194 с.
66. Яковенко Н. Брати/вороги або поляки очима українців 17-18 століть // Незалежний культурологічний часопис "і". — 1997. — №10. — С. 160-172.